

”כי חסד חפצתי” (הושע ו,ו)

הרב נתן צולטן

נפתח בקטע ממאמר של במבי שלג (”מעריב” מיום 21.11.99):

אחד ההישגים של מדיניות הרווחה של המדינות המערביות, הנחשבות נאורות, הוא שהאחריות לטיפול בקבוצות החלשות בחברה מוטלת על כתפי המדינה ומוסדותיה. בין המדינה לאזרחיה מתקיים מעין חוזה, האומר כי האזרחים משלמים מסים, והמדינה מקצה חלק ממסים אלה לטיפול באוכלוסיות החלשות.

לכאורה, מדובר בעיסקה סבירה והוגנת. אלא שבפועל היא אינה עובדת. בכל אופן, הפערים בין היעד למציאות גבוהים מדי. מהנתונים הקשים בתחומי האבטלה והעוני שעליהם אנו שומעים, עולה בבירור כי מדיניות הרווחה של ישראל נמצאת במצב חמור.

כשיש בתוכנו אנשים רעבים ללחם, מדובר בקריסה של מערכת הרווחה.

אין אפוא לסמוך רק על מוסדות הרווחה, אלא עלינו לעזור לנזקקים.

ההתנדבות – רשות או מצוה?

כולנו מכירים אנשים, אשר מתנדבים ופועלים במסגרות שונות למען אנשים נזקקים:

בבתי-חולים, בבתי-אבות לקשישים, בעזרה לילדים חלשים ועוד. פעילותם של מתנדבים אלה מבורכת ביותר ותורמת הרבה מאוד להרגשתם הטובה של הנזקקים. מתנדבים אלה מהווים לא פעם ”קרן אור” יחידה בחיי הנזקקים, אשר מחכים בכליון-עינים לפגישה עם המתנדבים.

כאשר אנחנו משתמשים במושג ”מתנדבים” כוונתנו למשימות, אשר המבצעים אותן, אינם חייבים לבצען.

הבה נבדוק את ההיבט היהודי-העקרוני של מעשים אלה. האם התנדבותם למשימות חשובות אלה היא רשות או מצוה?

האומנם אין כל חובה (מצוה) לעזור לנזקקים, והמתנדבים פועלים באופן וולונטרי (מרצונם החופשי), או שמא יש מצוה לעזור לנזקקים, ומתנדבים אלה מקיימים מצוה חשובה ביותר, ואלה, אשר אינם מתנדבים, אינם מקיימים את המצוה?

כדאי להעיר, שאם נגיע למסקנה, שהמתנדבים בעצם מקיימים בהתנדבותם מצוה, האם זה מוריד מערכם? התשובה היהודית היא: לא רק שאין זה מוריד מערכם, אלא להיפך, זה מעלה את ערכם. שהרי אמרו חכמינו (בבא קמא דף לח עמוד א):

גדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה!

כך מביא הרמב”ם בהלכות תלמוד תורה פרק א הלכה יג:

כל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו, אין שכרו כשכר המצווה, אלא פחות ממנו.

מדוע גדול המצווה ועושה?

התורה מחנכת אותנו לכבוש את יצרנו. אחת המטרות של כל המצוות כולן היא לחנך את האדם לריסון-עצמי.

איך אומרת המשנה במסכת אבות (פרק ב משנה ד)?

הוא (רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא) היה אומר: עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו. בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך.

אדם, אשר מקיים את מצוות הבורא, ולא מפני ש"בא לו" לעשות את הדבר, הריהו מעיד על עצמו שהוא מבטל את רצונו מפני רצון הבורא, לכן זה כל כך חשוב בעיני ה'.

כמו כן, אנחנו יודעים, שהרבה יותר קשה לעשות משהו שאנחנו מצוים לעשותו, מאשר דבר שאנחנו מעוניינים בו ורוצים בביצועו.

למשל, כולנו מכירים את התופעה, שלפעמים אנחנו מחליטים, שהיום אנחנו לא יוצאים מן הבית, ו"כיף" לנו עם זה. אבל, אם משהו יצווה עלינו: "מחר בין השעה 8 ל- 9 אתה לא זז מן הבית", אנחנו בקושי נעמוד בכך. כי נאלצנו להיכנע!

בגלל הקושי מעריך הקב"ה כל כך את המצווה ועושה!

האם יש מצוה לעזור לזולת?

לכאורה, זו שאלה רטורית. אולם, עובדה היא, שיש אנשים, שנדמה להם, שכאשר הם עוזרים למישהו, זה יפה מאוד מצדם, שהרי אינם חייבים בכך. אם מדובר בתרומת כסף, הכסף הוא שלהם, הם עבדו למענו, ומדוע יתנו אותו לאחרים? ואם מדובר בהענקת תשומת-לב, הדורשת זמן או טרחה, הרי אם יש להם זמן פנוי, יכלו לנצל למען הנאותיהם הפרטיות. הם עשו אפוא פעולת התנדבות טהורה, שלא היו חייבים לעשותה. האומנם נכונה גישה זו?

התשובה היהודית היא: בוודאי שמצוה לעזור לזולת!

כל התורה כולה מחנכת אותנו לעזור לזולתנו:

"שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה הוא היה אומר: על שלושה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים" (אבות פרק א משנה ב).

"אלו דברים שאין להם שיעור הפאה והבכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה. אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כיבוד אב ואם

וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם" (פאה פרק א משנה א).

"התורה תחילתה גמילות-חסדים וסופה גמילות-חסדים" (סוטה יד ע"א).

"שלושה סימנים יש באומה זו: הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים" (יבמות דף עט עמוד א).

הדאגה לזולת - מצוה מן התורה

במספר מקומות בתורה מצווה אותנו הקב"ה ללכת בדרכיו:

ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך (דברים י, יב).

יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך כי תשמור את מצות ה' אלהיך והלכת בדרכיו(דברים כח, ט).

מסביר ספר החינוך במצוה תרי"א:

שנצטוונו לעשות כל מעשינו בדרך הישר והטוב בכל כחננו, ולהטות כל דברינו אשר בינינו ובין

זולתנו על דרך החסד והרחמים, כאשר ידענו מתורתנו שזוהי דרך ה', וזה חפצו מבריותיו למען יזכו לטובו, כי חפץ חסד הוא, ועל זה נאמר [דברים כ"ח, ט], והלכת בדרכיו...

ואמרו זכרונם לברכה בפירוש זאת המצוה, מה הקדוש ברוך הוא נקרא רחום, אף אתה היה רחום. מה הקדוש ברוך הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון. מה הקדוש ברוך הוא נקרא צדיק אף אתה היה צדיק ... והענין כולו לומר שְׁנַלְמַד נפשנו ללכת בפעולות טובות כאלו ומידות נכבדות ...

הנביא מיכה (ו, ח) אומר:

הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך,

כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך.

* * *

כיצד נגדיר את המושג "חסד"?

כפי שראינו, יש מצוה לעזור למי שזקוק לעזרה. אולם, מתי אנחנו מתחייבים במצוה זו?

כאשר אדם מבקש מאתנו לעזור לו. אבל אם לא מבקשים מאתנו, אנחנו לא חייבים.

תמיד אפשר להסתתר מאחורי התירוץ "הוא לא ביקש ממני ...".

א. היוזמה לעשיית טובה היא "חסד". מתברר שגם את זה דורש מאתנו הקב"ה!

"אהבת חסד" פירושה לעזור כאשר צריך, גם אם לא ביקשו מאתנו, אבל אנחנו יודעים שצריך! אברהם אבינו הוא, כידוע, "עמוד החסד". הוא הדוגמה הבולטת למי שחיפש לעשות חסד, למרות שלא נתבקש לכך.

ב. המצוה לעזור יש בה כללים: למי מגיע יותר ולמי פחות, "עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת" ועוד.

"חסד" – פירושו להעניק לכל מי שנזקק, בלי לעשות "חשבונות" אם מגיע לו או לא.

הדוגמה לכך היא, שוב, אברהם אבינו: איך הוא "יוצא מגדרו" כדי לארח את "אורחיו", אשר הם בעיניו "בסך הכל" עוברי-אורח פשוטים, עובדי עבודה-זרה, המשתחוים לאבק רגליהם!

"חביב אדם שנברא בצלם" – כל אדם! זהו חסד.

הבעייתיות בעשיית חסד

מידת החסד נועדה, כמובן, להיטיב לנזקק. אולם, היא עלולה להפוך לו לרועץ. היא עלולה לגרום לו לפתח תלות במיטיבו, ולהביאו לתחושה של ביטול עצמי.

לכן, צריך המעניק את החסד לעשות הכל כדי לא ליצור אצל המקבל תחושה של תלות.

צריך להשפיע חסד, כך שהמקבל ירגיש שהוא מקבל זאת בדין. הדבר כאילו מגיע לו.

גמילות חסד הינה חיובית כאשר היא "מעמידה את הנזקק על רגליו", והופכת אותו לאדם, הצועד את צעדיו בכוחו הוא.

המעלה העליונה במצוות צדקה היא סיוע לאדם להתפרנס בכוחות עצמו.

שמונה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה, זה המחזיק ביד ישראל שְׁמַך ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות. ועל זה נאמר 'והחזקת בו גר ותושב וחי עמך'. כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך (רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק י' הלכה ז).

אם מדובר בחי"בתי-הספר, כך ניתן להבין את דברי חז"ל במסכת אבות (פרק א):

"והעמידו תלמידים הרבה!"

לא נאמר כאן ללמד תלמידים הרבה אלא העמידו תלמידים הרבה. עשו כך שהתלמידים יעמדו על רגליהם בכוחות עצמם. לתת בידם "כלים", שיוכלו באמצעותם "לעמוד על רגליהם". זוהי גמילות חסד אמיתית עם התלמידים.

כאשר אנחנו מדברים על חסד, ברור שהמדובר איננו רק בצדקה, בעזרה כספית, אלא הכוונה היא לכל עזרה אפשרית.

"שקולה צדקה כנגד כל המצוות" (בבא בתרא ט' ע"א).

"גדולה גמילות-חסדים יותר מן הצדקה..."

בשלושה דברים גדולה גמילות-חסדים יותר מן הצדקה: צדקה בממונו, גמילות-חסדים בין בגופו בין בממונו. צדקה לעניים, גמילות-חסדים בין לעניים בין לעשירים. צדקה לחיים, גמילות-חסדים בין לחיים בין למתים" (סוכה מט ע"ב).

מדוע חשובה כל כך התמיכה באדם הנזקק?

כדי להבין זאת, עלינו להיזכר במסופר בספר דברים יא, ה-ו:

"ואשר עשה לדתן ולאבירם בני אליאב בן ראובן אשר פצתה הארץ את פיה ותבלעם ואת בתיהם ואת אהליהם ואת כל היקום אשר ברגליהם בקרב כל ישראל".

מביא רש"י את דברי חכמינו:

"ואת כל היקום אשר ברגליהם" – זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו.

אדם שאין לו פרנסה, אין הדבר מתבטא רק בעובדה שאין לו יכולת לקנות לביתו את המצרכים הדרושים לקיום משפחתו, אלא הדבר משפיע גם על זקיפות-קומתו, על בטחונו העצמי. כפי שמדגישים חכמינו, "ממונו של אדם מעמידו על רגליו". אדם שחסר לו, עלול לאבד את בטחונו העצמי, ולהרגיש שבור ברוחו. לכן כל כך חשובה התמיכה בו. היא מחזירה לו את כבודו העצמי.

לא ייגרם כל הפסד וכל נזק לעוזר ולתורם לחברו.

לפעמים נדמה לאדם, שאם הוא יתן מכספו לנזקק, יחסר לו.

לכאורה, החשבון נכון. אם יש לאדם סכום מסוים, והוא מוציא חלק מהסכום ונותן אותו, הרי יש לו עכשיו פחות. אומרים חכמינו: החשבון הזה איננו נכון!

"לעולם אין אדם מעני מן הצדקה, ואין דבר רע ולא הֶזֶק נגלל בשביל הצדקה. שנאמר (ישעיה לב, יז): "והיה מעשה הצדקה שלום".

הקב"ה מבטיח לנו, שלא רק שלא יחסר למי שנותן צדקה, אלא להיפך, יהיה לו יותר! בזכות קיום המצוה.

"כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידך" (דברים טו, י).

עיקרון זה נכון לא רק בנוגע לצדקה. ניתן להעבירו גם לתחום העֶזְרָה לזולת:

אדם, שעוזר לזולת, אם הוא חושש שלא יהיה לו זמן לעיסוקיו הפרטיים, מבטיח לו הקב"ה שתהיה לו הצלחה וְהַסְפֵּק מעל לצפוי. לא יאונה לו כל רע.

"כל המרחם, מרחמים עליו. שנאמר: 'ונתן לך רחמים ורחמך וְהִרְבָּךְ'. וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם, יש לחוש ליחוסו (שמא איננו מבני אברהם, יצחק ויעקב). שאין האכזריות מצויה אלא בעכו"ם (עובדי כוכבים ומזלות). שנאמר: 'אכזרי המה ולא ירחמו'. וכל ישראל ... כאחים הם שנאמר: 'בנים אתם לה' אלוהיכם'. ואם לא ירחם האח על האח, מי ירחם עליו? ולמי עניי ישראל נושאים עיניהם? האם לגויים, ששונאים אותם ורודפים אחריהם? אין עיניהם תלויות אלא לאחיהם!" (רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק י הלכה ב')

מדוע אין הקב"ה עוזר לנזקקים, אלא הוא מצווה אותנו על כך?

שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא, אם אלוקים אוהב עניים, למה אינו מפרנסם?

אמר לו: כדי לינצל מדינה של גיהנום (בבא בתרא דף י').

כלומר, הקב"ה אינו מפרנס את העניים אלא באמצעותנו, כדי שתהיה לנו הזכות לפרנסם, ונינצל אנו מדינה של גיהנום.

נשאלת השאלה: האם כדי שנינצל אנו, צריכים אנשים נזקקים לסבול?

האם לא יכול היה הקב"ה לתת לנו מצוה אחרת, שבזכותה נינצל?

הסביר את העניין הסבא זצ"ל מקלם, מרן ר' שמחה זיסל:

המטרה של מצוות הצדקה היא, שבאמצעותה יגיע האדם ל"ואהבת לרעך כמוך".

אם נותן אדם צדקה מפני שהוא ירא אלוקים ורוצה לקיים את הציווי של הקב"ה, עדיין לא קיים את מצוות הצדקה בשלמותה. כי המטרה של הצדקה היא, שהוא יגיע למדרגה, שישכח שיש מצוה, אלא הוא נותן צדקה מפני שהוא יודע שחברו רעב, והוא מרגיש כאילו הוא בעצמו רעב, ועל זה נאמר "ואהבת לרעך כמוך", ממש כמוך.

לדוגמה: אדם מצווה לאכול ולשתות, כדי שיוכל להתקיים ולא יסכן את חייו. שהרי נאמר "ונשמרתם מאד לנפשותיכם".

אבל, כאשר אדם הולך לאכול, האם הוא אוכל מפני שיש מצוה לאכול? הוא אוכל מפני שהוא מרגיש צורך לאכול! הרעב מכריח אותו לאכול. כך צריך אדם להרגיש את אהבת חברו.

למרות שיש מצוה לעזור לחברו, אל יעזור לו רק בזכות המצוה, אלא מפני שהוא מרגיש את הרעב ואת הסבל של חברו, כאילו הוא עצמו סובל ממש.

אם זוהי התכלית של הצדקה, אי אפשר להחליף אותה במצוה אחרת, כי רק על ידי הצדקה יכולים להגיע למדרגה זו.

רעיון זה מתפרש יפה בפסוק –

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה לא תשימון עליו נשך (שמות כב, כד).

מביא רש"י את דברי חכמינו:

אם כסף תלוה את עמי – רבי ישמעאל אומר כל אדם ואדם שבתורה רשות, חוץ משלושה. וזה אחד מהן. אף כאן אתה אומר: אם כסף תלוה, חובה ולא רשות!

נשאלת השאלה: אם חייבים אנו להלוות כסף לנזקק, אם יש לנו, מדוע ניסחה התורה ציווי זה בלשון "אם", שבדרך כלל מבטא רשות ולא חובה?

התשובה היא: אתה חייב להלוות לו, אם יש לך, אבל אל תעשה את זה בגלל חובתך, אלא כאילו זו רשות. הלווה לו כי אתה מרגיש בחסרונו, ולא בגלל הציווי!

מדוע צריך לצוות לעזור לזולת?

הרב סולובייצ'יק שואל: האם רגש הרחמים איננו הביטוי הטבעי לכך שהאדם נברא בצלם אלוקים? אם כן, למה צריך לצוות לעזור לזולת?

הוא משיב: המונח "בצלם אלוקים" מציין את היכולת לרחם ולאהוב, את הפוטנציאל, והיא אכן קניינו של כל אדם. לכל אדם יש יכולת, יש פוטנציאל לאהוב ולרחם. הבעיה היא, שיכולת זאת ניתנת להדחקה, ולעתים קרובות היא אכן מודחקת.

אדם צריך לעבוד על עצמו כדי להוציא יכולת זו מן הכוח אל הפועל: להפוך יכולת זו לצורך נפשי לאהוב ולרחם, צורך, אשר יתבטא במעשים. הציווי מחזק את האדם במימוש הפוטנציאל.

"הכל לפי רוב המעשה" (אבות ג, ט"ו)

אם החלטנו להפריש סכום מסוים לצדקה, האם עדיף לתת סכום גבוה לעני אחד, או לחלקו לעניים אחדים?
נאמר במשנה (מסכת אבות פרק ג משנה טו): הכל לפי רוב המעשה.

מסביר רבי עובדיה מברטנורא:

הכל לפי רוב המעשה - לפי מה שאדם כופל ומתמיד בעשיית הטוב, כך שכרו מרובה. שאינו

דומה המחלק מאה זהובים לצדקה במאה פעמים, לנותן אותם בפעם אחת.

ההסבר למשנה זו הוא, על-פי דברי "ספר החינוך":

כי אחרי הפעולות, נמשכים הלבבות!

ככל שאדם עושה יותר מעשים טובים, כך הוא מתחנך להיות טוב, שתהיה "ידו פתוחה" לעזור לנזקק.

עם זאת, צריך להיות גם שיקול נוסף, כאשר אנו מחלקים את סכום הצדקה: הסכום שאנו נותנים צריך להיות משמעותי למקבל!

פירוש הדבר, אם אנחנו נחלק 100 ₪ למאה נזקקים, וכל אחד יקבל שקל אחד, אמנם אנחנו הענקנו מאה פעמים צדקה, אבל האם עזרנו לאותו נזקק? מסתבר שלא!

עלינו לשקול אפוא היטב כיצד לחלק את הכסף, אשר ייעדנו לצדקה.